

ЗМІСТ

Від автора 7

I

Право на історію: Дві слові до «Казки про калинову сопілку» 13

1. Передмова до другого видання 13

2. Слово до перського читача 20

Катерина, або Філософія мовчазного бунту;

конспект до ненаписаної біографії 29

Кілька уроків від Софії Яблонської 73

1. Софія Яблонська-Уден (1907–1971) 73

2. Мистецтво втечі 76

Час деміургинь 91

Ефект присутності: Спогад про Соломію Павличко 97

II

Повернення до Грацу 137

«Ваш дедушка, Ю. Ш.» 143

Прощання з імперією: Портрет із постскриптумом 161

Пам'яті «проклятих поетів» 219

Коротка історія рок-н-ролу по-українськи 231

Політ над гніздом зозулі завдовжки в пів століття 259

III

Тема з варіаціями на дві теледії, з трьома інтерлюдіями та епілогом 291

Озираючись уперед 311

Планета Полин: Довженко — Тарковський — фон Трієр, або про дискурс нового жаху 323

Бібліографія 379

ВІД АВТОРА

Читачеві, який уперше бере до рук мою есеїстику (з огляду на немасові, усі в межах 10 тис. примірників, накладу попередніх збірок, уявити таке неважко), мабуть, не зайве буде знати, що в цьому томі зібрано найважливіші для авторки есеї, розкидані на дистанції в два десятиліття (а найраніший текст навіть сягає 1997 року!), — з переважанням, одначе, відносно «недавніх». Така диспропорція пояснюється не лише тим, що будь-який письменник завжди цінує свої останні роботи вище од давніших і насамперед спішить поділитися новим-недрукованим. Є й вагоміша причина: в це останнє, липке й важке — особисто для мене, для України й людства — десятиліття, проминуло під знаком широко метастазуючої «нової світової війни», я справді — так вийшло — більше, ніж за весь свій попередній вік, писала чомусь саме есеїстики, причім, як з'ясувалось, доволі специфічного жанру — того, який можна умовно назвати «портретним» і який виростає з потреби

відгукнутись на слова, писані й мовлені, інших людей — живих і мертвих.

Можливо, це просто несвідома потреба захопитись за руки з ними — живими й мертвими, але всякчас тобі однодумцями, — коли історія входить у смугу «темних часів», як літак у грозову ніч. А може, й дещо більше — страх, цілком реальний, *утратити* їх для майбутніх поколінь серед стрімко прибуваючого «інформаційного потоку» й не менш стрімко ширеної «функціональної неписьменности», сказати б — інстинктивний охорончий відрух «взяти їх із собою в ковчег», навіть якщо сама не маєш жодної певности, чи те, що ти будуєш, — то справді ковчег, чи тільки вутлий плотик, і чи він і собі от-от не потоне...

Есеїстика — мистецтво інтелектуальної зрілості, писати (як і читати!) її починають пізно, і тому в ній, на відміну від поезії й прози, я можу достеменно вказати на тих, у кого свого часу вчилася, притомно й цілеспрямовано: це Джордж Орвелл, Вірджинія Вулф і Юрій Шевельов. Саме цим трьом я завдячую розумінням: есеїстика — це коли від несподіваного повороту авторської думки тобі зненацька забиває дух, як на гірському серпантині в мить, коли зору відкривається новий краєвид. Тоді муσιш відкласти книжку і від хвилювання трохи пройтися, щоб «упакувати» собі в голову щойно відкритий новий зв'язок між речами, якого досі не помічалось... Донині пам'ятаю, на яких пасажах мені це траплялося з Орвеллом, і з Вулф, і з Шевельовим. Якщо читач переживе над цими сторінками бодай кілька таких хвилин — значить, щось із безмежно коштовних людських мисленневих умінь, які нині опинилися під загрозою, мені вдалось передати далі, подовжити їм віку. Плотик пливе.

Для зручності, укладену тут «портретну галерею» розбито на три розділи: портрет «жіночий», «чоловічий» і «колективний» — суспільства на тлі епохи (мені завжди цікаво було стежити, як воно змінюється, а для літератури це поготів подвійний виклик, вона-бо не є мистецтвом «групового портрета»). Розуміється, поділ цей радше умовний: адже в глибшому сенсі всі ці тексти, хоч би коли й про кого зосібна їх написано, об'єднує один і той самий внутрішній стрижень — авторчин «персональний роман» (особистий стосунок) з біжучою, майже сто літ як непроговореною, неосмисленою, неопідручничованою і все ще триваючою (як одне нескінченно довге речення в дигресіях і цезурах...) історією, в якій мені випало жити й свідчити. Зрештою, як тонко зауважив був у 1920-ті натовді ще не розстріляний філософ Володимир Юринець, «Дати портрет — це значить вміти сказати „так“ до історії».

Тож хай буде «так» — хоч би що там чекало на нас попереду.

Київ, 16 лютого 2020 р.

ПРАВО НА ІСТОРІЮ: ДВІ СЛОВІ ДО «КАЗКИ ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ»

1. ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

«З цієї історією трапилась історія». Коли виходив друком перший наклад «Казки», я була найбезтурботнішим чином переконана, що жодної перед-, ані післямови, взагалі жодних авторських тлумачень повість не потребує, бо хто ж не читав у дитинстві першоджерела, з якого зроблено ремейк! Здається, ми досхочу наслухалися ностальгійних ламентаций, як то ще історично недавно (старожили пам'ятають!) українські радянські діти були любовно засипані пречудовими книжками, і українські, а також всілякі інші народні, дарма що нерадянські казки знай валили з верстатів мегаломанськими накладами, ще й перевидавалися мало не щороку... Я й сама була колись такою любовно засипаною книжками дитиною — і тоді ж таки й вразила мене, засівши десь у підсвідомості, як загнана скабка, таємниця Калинової Сопілки — так

само як і Синьої Бороди, бо ж в обох них спрацьовує однако-вий механізм *подразнення цікавості без її вдоволення*: замість розповісти, як і, головне, *чому* сталося вбивство, непомітно, таким собі оптичним трюком, відбувається зміщення центру уваги, і розповідь переходить на торжество правосуддя: у Ш. Перро поспішають на поміч брати-вершники, як загін своєчасно викликаної жертвою поліції, у П. Куліша (чи, точніше, Л. Жемчужникова) речовий доказ, що викриває вбивцю, постачають ні з якого боку не дотичні до справи зайди-чумаки, і в обох випадках дитина (себто авторка цих рядків у виданні тридцяти-з-гаком-літньої давности) залишається по прочитанню з прикрим відчуттям, наче перед нею, тільки-но відхиливши на шпаринку, зараз же й захряснули дверцята отої жаскої кімнати, в яку вступати наказано, але ж спробуй устояти перед такою спокусою!..

Через тридцять (з гаком!) років я й спробувала відчинити ті дверцята — і подивитися, щоб ж там, за ними, могло відбуватися *насправді*. Чомусь мені вперто здавалося, і здається й досі, ніби «Калинова сопілка» — то нестак *казка*, як доведений із покоління в покоління усною оповіддю до квазіказкової кондиції *переказ*, своєрідна кримінальна хроніка позаписемної культури, як ото в античній Греції — легенда про Івікових журавлів, котрі так само були «виказали» вбивцю: десь у тьмі віків за такими історіями вгадується дійсна трагедія, до невпізнанности обросла «по дорозі», як затонулий предмет на морському дні, рясними черепашками найфантастичніших чуток і припущень. Але якщо з прототипом Синьої Бороди історики принаймні намагаються якось розібратися, то безіменні сестри з «Калинкової сопілки», якщо лиш не заціліли яким-небудь випадком у ратушних судових книгах (та й скільки їх узагалі

заціліло з нашого середньовіччя, тих ратушних книг?..), безнадійно приречені залишатися поза всякою писаною історією, — з ними годна вже «розібратися» тільки література.

Свою версію-казку я адресувала всім дорослим дітям — колишнім читачам «Калинової сопілки». І ось тут-то, коли книжка вже лежала на прилавках, мене й спостиг правдивий культурний шок: таких не виявилось. Так, немов ті давні мегаломанські накладки «Українських народних казок» розточилися, аки дим (чи сучасні бібліофантоми), і ніхто їх ніколи на очі не бачив. Уже на першій презентації повісти — восени 2000-го у Львівському університеті — аудиторія в понад п'ятсот душ на моє «Пригадуєте, як у народній казці?» мовчала, гейби десь у Ванкувері чи Новосибірську, і я, почувуючись достоту «фольковою» бабцею, що бавить на призьбі онучат, заходилася чесно оповідати, як то «дідова дочка й бабина дочка» (зведенята? чи, мо', тут якісь тонші, більш «фрейдівські» стосунки приховано?) пішли собі раз у гай по ягоди і як на зворотному шляху бабина дочка вийняла ножа та й устромила дідовій у самісіньке серце... По залі прошелестіла хвиля одностайного враженого вдиху: публіка була щиро заскочена крутим поворотом сюжету. Я була заскочена не менше: до чиєї ж дитячої пам'яті я, питається, апелюю?!

Ще гірше стало, коли з'явилися рецензії, — тут мене поїняв уже таки непідробний розпач: «римейку» не впізнав жоден із критиків, зате відвертих дурниць набалакано ледве не стільки, скільки свого часу на каламутній хвилі, знятій у пресі «Польовими дослідженнями...»: чумаків плутано з «чабанами» (!), диявола — зі «святим духом» (я не жартую!!!), мене саму — з Нечуєм-Левицьким, яко літописця «селянського побуту» (тут я, правда, була мимоволі підлещена: все-таки для